

Капелюх із зеленим пером

Федір Потушняк

Я провадив археологічні розкопки в одній надзвичайно цікавій околиці. У долині замикав село могутній, мов умисне кинутий сюди, півкруг височини – жовтий, рінистий, тут-там порослий лісом... Село невеличке, всього пару десятків хатин, і майже всі криті черепицею. Здавалося, що в ньому живуть самі жінки – чоловіки від'їздили десь на заробітки і поверталися додому тільки під весну, коли їх чекало ярювання.

Був пізній, грудневий час. На холоднім, вічно чорнім небі висіли хмури хмари. Не видно було, де вони кінчаються і де починаються... Дрібний дощ постійно мочив землю. А втім, я люблю пізньоосінні дні. Снігів ще нема... Навколо понурий, голий краєвид, просякнутий якоюсь глибокою задумою, таємничістю буття...

Розкопували пам'ятники кам'яного віку. Я захопився й не кидав роботи, незважаючи на непривітний день.

В такий час проводити розкопки навіть вигідно. Поля голі, вільні. Та й земля м'яка, відповідна для такої праці. Навіть – прохолодно...

Я жив у селі, в невеличкому старовинному домку. Перекази свідчили, що він залишився з глибокої пори – ще від панщини.

Місцевих селян знав скоро майже всіх. Скажу, що до мене ставилися добре від самого початку... Були це молоді, вродливі жінки, старі люди, діти й кілька чоловіків, що ще лишилися в селі. Вони мене вважали паном, але добрим, який їх не скривдить... Я скоро звик до їх обставин і чувся, як дома, притримуючись правил взаємної поваги і пристойності... Любили мене? Або ж я був цікавий лиш тим, що мало мене знали? Ні, це була чесна, природна, щира дружба. Ми не проходили ніколи мимо одне одного, аби про щось не заговорити, не пожартувати. Я був щасливий ними, вони мною...

Одного разу, коли ми копали на самому версі (а помагали мені двоє хлопців і один дід), натрапили на дубову дошку. У моїх робітників цікавість розгорілася. Думаючи, що це знайшли скарб, пустилися так пильно до праці, що за якусь хвилину перед нами виявилася обтесана на чотири боки дубова колода. Відділивши глину, ми побачили, що колода не проста, бо на вершку до неї великими цвяхами прибіта товста дошка. З яким нетерпінням кинулися мої робітники зривати вершок! Не зупиняли їх жодні накази, ніякі прохання. Верхня дошка швидко злетіла на землю. Але коли ми глянули до середини колоди, то застигли з дива: там лежав лише кістяк з колодкою на устах... І на ногах були колодки... Ми їх зняли як цінний предмет, який не зустрічається навіть у музеях. Я зробив антропологічні виміри та ще иньше, що було цікавим для науки. Потім наказав закрити деревище й закидати глиною.

– Перо треба було в нього взяти, – мовив більший парубок.

Мене здивувало:

– Я ніякого пера там не видів...

Молодий почав, було, доводити, але дід його зацитькав і щось пригрозив пошепки...

Другого дня нам дуже пощастило: натрапили на низку речей великої наукової цінності. Про деревище я й забув.

Вечір настав похмурий, аж чорний. Накрапував дощ. Я відпустив робітників. Відтак через поточину й куші повертав додому сам.

Переді мною ще одна поточина – в селі... Вчора я міг її перескочити, а сьогодні вода піднялася, і перейти нелегко. Вирішив, що треба положити лавку. І подався через сад до ближчої хати. Став до вікна, постукав. Ніби не почули. Постукав у двері.

Раптом у хаті закричала жінка – перелякано, з плачем. Я відскочив від дверей і побіг уздовж води, шукаючи те місце, де б перескочити яругу. Переходу ніде не було. Розглянувся по селу. Не світилося у жодному вікні.

– Що це? – запитав я сам себе. – Ніколи так скоро не лягали спати...

Неприємне почуття, яке я відчув, ніби підганяло. Вліз у воду, вибрався на протилежний берег і пішов угору між горіхів.

Біля свого будиночка я побачив дівчину, що прислужувала в мене. Вона дуже зраділа, побачивши, що вже йду подвір'ям. Та коли ми увійшли до хати, в очах дівчини я помітив сльози. Нараз питаю, чому плаче. Та не відповідає – відвертається.

Не встиг я роздягнутися, як у дверях став знайомий Юра – молодий сусід із-за потоку. Очі мав настрашені, лице змучене, бліде...

– Що сталося? – запитую його.

Теж нічого не хотів казати – сів на лаву і мовчав. Довго так сидів. Потім знявся вітер. Юра побажав мені спокійної ночі й поспішив додому. Я в тому не бачив ніякого дива, бо тут такий звичай, що можна просто увійти до чужої хати і, не кажучи ні слова, сісти та сидіти. Гніватися за це ніхто не сміє...

Невдовзі після Юри навідався старший чоловік. То був Іван, що вмів ворожити. Лице у нього виглядало инакше, ніж звичайно. Він був насторожений, сумний. Я такими звук бачити селян, коли в їхньому домі ставалося нещастя...

– Ви чули? – почав дід, запалюючи люльку. – Ви чули новину?... – І після того розповів таке, що я аж ніяк не сподівався чути...

В Юри, який тут щойно був, жінка вночі почала кричати. Він піднявся і запалив світло. Бачить, його Поланя лежить на ліжку змучена, напівнепритомна. Дає їй води. Вона опам'яталася. Встала й розповідає... Прийшов до неї уві сні якийсь молодий пан із зеленим пером за клібанею.[52] Став і дивиться. Потім засміявся, взяв її за руки, обнімає... Вона кричить, рветься, але не може вирватися. Зі страху пробудилася, але їй досі страшно. Чоловік потішає, що то – просто сон. Але вона тремтить: ні, то був нечистий! Чого хотів від неї, того і домігся... Тільки вони загасили світло і трохи заснули, як крізь сон почувся шум... Хата задрижала у своїх основах, а надворі гуло таке, як буря. Юра начебто хотів відчинити двері, але його так страшно ударило вітром, що полетів під ліжку, де й доночував. Уранці встав і пішов до стайні глянути на худобу. Корови були відв'язані й зі страху стояли у яслах передніми ногами...

Іван замовк і дивиться на мене.

- А хто то був? - запитую.

- Чужий дух... Щось треба помагати... Занапастився на жінок і всіх перемучить, коли не допомогти...

Настала мовчанка.

Іван устав і теж пішов додому.

Я ліг спати... Знав, що по наших темних селах подібні повір'я ходять, як епідемія. І все ж проти ночі... після такої бесіди мені стало якось неприємно. Раптом недалеко, у Юровій хаті, вчувся жіночий крик. То був крик зі страху, що примушує дрижати все живе... Я відчинив вікно і прислухався до дикого голосу села, що вже й мене брав холодом. Ніч була дуже темна - здавалося, відкрилося саме лоно природи, і з нього виступає чорна сила тьми.

Я знову ліг спати. Тіло моє набралось холоду й не могло зігрітися. Так, тремтів від студіні, бо чого б боявся? Я був певний того, що ні в який забобон не вірю й нічого не боюся!.. Справді, зігрівся і заснув...

Другого дня іду на роботу. Проходжу мимо Юрової хати... Жінка стояла у воротах, дивилася на вулицю. Я аж налякався - така була бліда. Даремно намагався її переконати, що її страх - то психічне явище, і нічне видіння було нереальним, наснилося - і все.

- Що сон - то сон, - сказала вона. - Але тут на очі приходить живий пан із зеленим пером за клібанею... Я розумію, що і як... Його видів і мій чоловік! Двоє одне видіння мати не могли...

Я з болем у серці залишив її.

Коли повертався увечері додому, всі двері були замкнуті, а вікна занавішені. Над селом царював страх - незвичайний страх перед "нечистим духом"...

Серед ночі я раптом схопився. Серце моє билось прискорено, повітря мені здавалося тяжким: мене пробудило жіноче виття з Юрової хати. Я підійшов до вікна і подивився за потік. Юрів пес, заскигливши, кинувся у поле. У хліві заревіла худоба. А село було німе!..

Ранок настав хмурий. Дуби при потоці обсіли ворони. З яких усюд злетілися в такій великій кількості? Мені на душі зробилося ще більш неспокійно...

Коли зійшов на вулицю, там уже зібралися молоді жінки. Почув неймовірно: Юрова Поланя уночі померла. Не витримала...

В очах жінок відбився страх перед невідомим...

Між ними зупинилася й Олена - найкраща молодиця. Наші очі на хвилюку зустрілися. Я помітив сльози і крізь них благання - допомогти.

- Де ви були? - спитала вона. - Я так давно не виділа вас...

Коли я подався через перелаз, спіймала за руку:

- Він прийде тепер до нас!.. Я то відчуваю...

- Ти кріпися, нічого не бійся... - заспокоюю її. - Нічого тобі не станеться...

- Я буду кріпитися! - сказала Олена, та по очах уже було видно, що сила і надія у неї пропали. Я скоро розпрощався - пішов чорним садом. Вона дивилася услід. Коли

опинився на дорозі сам, її погляд стримував мене і ніби не пускав. Що зі мною діється? Я теж почав боятися? Страх передавався, як заразлива хвороба!

Я вже хотів ступити на кладку, коли з-за потоку мене зупинила якась стара жінка з ліхтарем у руці...

- Я уночі йшла до Полані і виділа, що ваше вікно світиться, хоч то було далеко... Ваше світло мене і спасло... Не гасіть його вночі.

Очі у селянки були такі страшні, що мене від них поморозило. Я зрозумів, що вона - ворожка і хотіла помагати хворій.

- Над сим не маю сили... - зізналася бабка. - Я йшла до неї уночі, та став серед дороги і наставив роги - такі, як у оленя... Якби когось посперед мене вислали, був би мені біди не зробив. А так я повернула, не могла пройти. - Потім заговорила пошепки: - І Йван ішов із сього села. Може, його знаєте. Він робить те, що я. Вийшов з-під моста, став перед ним і каже: "Нікуди не йди!" Але той, пропав би, схопив його і вдарив ним об землю. Був би геть замучив, якби по дорозі не надійшов віз... Та - еге, розгнівався й замучив жону!..

Стара почалапала уздовж порічка, світлячи ще з ночі ліхтарем.

І я не пішов далі, повернув через вільшняк додому. Шуміла вода, кричали ворони... Очі старої жінки - червоні, аж страшні - запали мені в душу, як дві жарини страху, і я не міг позбутися того почуття.

Побіг двором, увійшов до хати. Дівчина, яка вже прийшла з дому, дуже мені зраділа, але двері замкнула на ключ.

- Страх, - сказала потай, - великий страх у селі... Всі жінки бояться... котру сеї ночі вибере собі... Так усіх замучить!..

- Хто? - чинився я, що не розумію.

- Хто?... Той пан, що ходить по селу із зеленим пером за клібанею... Він - нечистий, але так з'являється...

Я спробував довідатися від неї щось більше, але намарне.

- Всі жінки, - зізналася, - лише про вас говорять. Ви їх можете спасти... Сільську ворожку не послухав... Івана побив... Має велику силу! - Вона дивилася на мене з такою наївною, дитячою вірою, що я враз отямився і перестав боятися...

Під ніч на всякий випадок зарядив свій стародавній пістолет і, будучи чомусь украй втомленим, ліг досить рано спати. Невдовзі глибоко заснув. Але крізь сон начебто почув дрібний стук у вікно. Я схопився з ліжка, скочив серед кімнат.

- Пустіть! Пустіть! - кричала Олена.

Серце моє застукало дужче. Я найбільше боявся за неї. Побіг відчинити.

Стояла вона боса, у нічній сорочці - а вже пішов сніг, білою пеленою покрив усю землю...

Впала мені до ніг, обняла коліна. Я взяв її за руку й повів до кімнати. Трусилася від страху і була, як лід. Та почала гаряче мене цілувати.

- Він прийде... Я знаю, він прийде й буде мене там, дома, глядати... Тому втекла до вас... Тепер уже нічого не боюся. Із вами не боюся!

Страх мій начебто пом'як, і, навпаки, я чувся вже хоробрим... Попросив її лягти і тепло накрив. Вона зітхнула й заплющила очі. Сам ходив по кімнаті та обдумував пригоду...

На старому годиннику вибила дванадцята година. Я підійшов до вікна, видивився надвір. Зі стріхи тихо капала вода. Від снігу було ясно... Миттю блиснув якийсь білий вогник, своєю ходою пішов через вільшняк, потім через воду і виринув коло сусіда Юри. Звідти швидко завернув і... диво! – попрямував до хати Олени. Мені волосся стало дуба, але я силкувався не піддаватися уяві, що то ніхто иньший, як нечистий. Нараз вогник згас... А за хвилю знову показався перед її хатою. Звідти прямо пустився сюди!..

Я взяв пістолет і стис в обох руках. Потім стиха відчинив вікно. У кімнату вдарив вихор холоду. Здавалося, я трачу притомність. Тіло задубіло. Душа моя змінилася в невиказаний крик... І ось я ніби бачу, як високий пан із зеленим пером за клібанею наближається до мене. Не тямлячись, я випалив...

У відповідь почувся приглушений крик... Потім стареча лайка. Олена схопилася й побігла надвір, гадаючи, напевне, що я там. Зачулася розмова. До хати, все ще лаючи́сь, зайшов сільський чародій Іван – з ліхтарем у руці. Він голосно сказав:

– Не стріляйте!

– Уже не стріляю, – озиваюся йому.

– Коли так, то слухайте, чому я прийшов. Несила більше сторожити від нього село. А кажуть, ви розкопали гріб і зняли колодиці з того мертвого, що ходить. Ви їх собі намалюйте, пане, і верніть на місце. Замкнемо його знову. Не знаєте, то я вам розповім. Майже сто років тому тут, у цьому домі, жив молодий граф. Він був дуже красний і носив клібаню з зеленим пером, його полюбила одна молодиця, у якої помер чоловік. Та пан собі блудив і за иньшими. І одної ночі, коли прийшов до неї, вона за те, що не був їй вірним, його задушила... Боялися, що після такої насильної смерті пан буде ходити до молодиць далі – як нечистий дух, тому його заперли на колодиці. А ви того не знали і звільнили... Збирайтеся і ходім, аби то все зробити до рана.

Невдовзі ми ступали по невеличкому снігу, що випав на болото. По дорозі зайшли на епархію, де жив са́мітний піп. Зняли його з ліжка, одягли в що треба. Він був товстий, лінивий. Але підкорився моєму авторитету й Івановій просьбі, тому пішов із нами.

Ми розкопали гріб, відкрили труну. Я поклав колодиці на місце – так, як вони лежали... Потім сонний піп сяк-так запечатав наново могилу.

І все пройшло, в селі настав спокій.

Олена з того часу – мій найвірніший приятель. Вона самовіддано супроводжує мене у моїх експедиціях, наче там від чогось мусить застерігати.